

מדור א'
חקר הפולקלור היהודי

על החוש השביעי - ספרות ההומור בידיש ובעברית מאת יחיאל שיינטוך

יצחק גנוז

במחקרו המקיף והיסודי על ספרות ההומור היהודית מכנה פרופסור יחיאל שיינטוך את חוש ההומור היהודי בשם הקולע "החוש השביעי". אין שם מתאים יותר לתופעת ההומור בתרבות האנושית כולה ולאפיוניה המיוחדים בידיש, כפי שהתגבשו במהלך הדורות.

מרבית ספרות ההומור בולטת וצומחת במסכת הפולקלור היהודי. כאן דוברות ומשמיעות את קולן העיירה והחברה היהודית, שהכול בהן: מסחר, משא ומתן, יחסי אנוש, הקלייזל, שהוא בית הכנסת, הליכות חולין וחג. וכדברי המחבר, החומר מופעל בעזרת כל נתוני אישיותו ונפשו של האדם, הכוללים גם מחשבות, רגשות וחלומות.

בדברי ההקדמה כותב המחבר: "בספר שלפנינו ייעשה ניסיון להפיח חיים בעולם רוחני שהיה ואיננו עוד". ואכן כל אחד מפרקי הספר הוא יצירה בפני עצמה ומקור ללימוד, להתייחסות ולתייעוד היסטורי.

בספרו של שיינטוך תשעה פרקים:

פרק א - מבוא: הומור והגדרתו

פרק ב - הומור יהודי והגדרתו

פרק ג - על מצב המחקר

פרק ד - חקר ההומור היהודי ויעדיו

פרק ה - הומור יהודי במאה ה-20

פרק ו - האספקט הפילוסופי והיהודי בהומור

פרק ז - על הפרודיה

פרק ח - שפראַכטהומאָר - הומור לשוני

פרק ט - ספרות ההומור בידיש: תוצאות מוקדמות

שיינטוך מונה שבעה עשר תחומים בולטים של כתיבה הומוריסטית יהודית, המעוגנת בתרבות ישראל: 1. הומור פילוסופי; 2. טבע האדם; 3. מהות התפילה; 4. היחס לעבודה זרה; 5. הצבעה על מצבים של חוסר תואם בחיים היהודיים; 6. פירושים הומוריסטיים למקורות ולקח מוסרי על דרך השעשוע, וכן פירושים עם-הארצים

של המקורות; 7. הסתירות והניגודים בין הזרמים השונים ביהדות – החסידות והמתנגדות, ההשכלה ותנועת המוסר, האורתודוקסיה ומתנגדיה, הקונסרבטיבים והרפורמים וכיו"ב; 8. מחברים וסופרים בתרבות היהודית של "עם הספר" והקשר ביניהם; 9. הומור לשוני; 10. דמויות המאכלסות את ספרות ההומור בידיש ובעברית החל בשורה ארוכה של לצים יהודים (הערשעלע אַסטראָפּאָלער, מאָטקע כאַבאָד, אפרים גריידינגער ועוד) ודמויות קומיות (הקונדס, הרב ר' יוסף לאַקש מדראָזשנע, שמחה פלאַכטע, העם-הארץ, היישובניק וחכמי חלם); 11. ספרות ההומור הקשורה ללוח השנה היהודי ולחגי ישראל; 12. הפרודיה הספרותית על טקסטים יהודיים לדורותיהם ועל טקסטים מספרות העולם; 13. הניגוד בין מסורתיות למודרניות; 14. ההומור הציוני; 15. ההומור הארץ ישראלי; 16. הומור של יהודים בשואה; 17. יסודות הומוריסטיים בספרות יידיש ועברית. (החוש השביעי עמ' 148-149).

בכל אחת מהקבוצות הללו בא לידי ביטוי הפער בין הרצוי למצוי. כך בכל שכבות הספרות היהודית בעברית וביידיש.

המחבר דן בסוגיית הגדרתו של ההומור היהודי כחטיבה מיוחדת בתולדות ההומור האנושי בכלל. לדעתו אין להגדירו על פי זהותם של הכותבים או המספרים. הוא מונה אחדים ממקורות ההומור היהודי: "התורה כמקור סמכות, הברית עם אלוהים כסמל של השתייכות ודרך בענייני אמונה, והלשון העברית יחד עם לשונות היהודים ויידיש בראשן – הכול כאחד קובע את תמונת העתיד של הרצוי כקנה-מידה ואבן בוחן של המצוי" (החוש השביעי עמ' 27).

בכל אחד מפרקי הספר מביא המחבר גילויים וניתוחי לשון שלפני כן לא הועלו על הכתב. כך, למשל, בפרק "שפראַכהומאָר" אנו מוצאים, בין דוגמאות רבות, את האמירה "אַלע מיידלעך זענען קלות". בעל פה אנו שומעים: "אַלע מיידלעך זענען קלות" (כל הבנות מועמדות לחופה וקידושין), ואילו בכתב האפקט ההומוריסטי שונה, משום שיש בו הנחה גורפת לא נכונה כאילו כל הבנות הן קלות דעת ("נשים דעתן קלה עליהן" שבת, לג, ע"ב); אולם רק הקומביניציה של שני האספקטים ההומוריסטיים – היא הנותנת. (החוש השביעי עמ' 145). בספר דוגמאות נוספות של הומור רב-לשוני, המאורגן רובו ככולו בתשתית הפוליגלוטית של הלקסיקה העברית והיידיית.

שיינטוך מנתח פתגמי יידיש, שכל אחד מהם פותח אשנב לעיון רחב יותר, שכן ספרות ההומור היהודית היא, לדבריו, "פילוסופית יותר מן הפילוסופיה". בצד הפתגמים העממיים שנוצרו לאורך תולדות האומה, "מהתנ"ך עד הפלמ"ח", מביא שיינטוך אמירות ההולכות ונשמעות מפי העם ומפי תלמידי החכמים שבו גם בימינו אנו. בין היתר מביא המחבר רשימה מלאה ומפורטת של הבדחנים והליצנים הידועים לנו כיום, שמילאו את תפקידם בחתונות יהודיות ובשמחות אחרות.

ההומור היהודי מרבה לעסוק בעמי ארצות, שהם ניגודה של הדמות האידיאלית החינוכית - היהודי הלמדן, הבקי במקורות זהותו, שתודעתו כיהודי ממלאת את חייו במשמעות. כדוגמה לכך מביא שיינטוך סיפור הומוריסטי בעל פואנטה כפולה: "יצאה גזרה בעיירה, שכומר אחד רוצה לערוך ויכוח עם יהודים בלשון הקודש. הכומר אמר שהוא מבין לשון הקודש יותר מכל היהודים, והפריץ ציווה שיהיה ויכוח, שהעיירה תעמיד יהודי שיילך לתשאל את הכומר, ושהכומר יתשאל את היהודי. מי מהם שלא יידע את המילה הראשונה - יעמוד בקרבת מקום חייל, שיערוף את ראשו, לפני שזה יספיק אפילו להוציא שיעול. ושמא לא יהיה ליהודים את מי להעמיד, ישחטו את כל היהודים עד האחרון, כמה שיש בנמצא בעיירה. אז, כמובן, החלה מהומה, טרם, בעיירה. הצילו, יהודים, מה לעשות? השד יודע טבעו של הכומר, שמא יש לו באמת ובתמים ראש טוב, ומה עושים אם הוא מציב קושיה שהיהודי לא יידע לענות עליה? הרי זו צרה צרורה! רחמנות על יהודי. עשו אסיפה בבית הכנסת כדי לקבוע מי יישלח, אבל אף אחד לא רצה לקחת זאת על עצמו. קם איזה בעל-עגלה, עם-הארץ, בור, ואומר: 'מה איכפת לכם, אני אלך. אף פעם לא היה בי פחד מכמרים.' 'מה פירוש אתה תלך? אתה הרי עם-הארץ, בור'. אבל בעל העגלה לא רצה אחרת אלא ללכת. בקיצור, שלחו להגיד לפריץ שאיצקה בעל-העגלה יילך להתווכח עם הכומר. למחרת מתכנסים אצל הפריץ בחצר אנשים רבים, כמרים, פריצים, והיהודים שלנו - חגיגה! הנה עומד הכומר, הנה בעל-העגלה, והנה עומד החייל עם החרב מונפת בידו. להתחיל את הוויכוח היה חייב היהודי. אומר הוא לכומר: 'תגיד, כומר יקר, מה פירוש "אינני יודע"? משיב הכומר: 'je ne sais pas'. שמע החייל 'je ne sais pas', לקח את החרב וערף לכומר את ראשו. שמחה, ששון, הציל את היהודים, בחור כארו איצקה זה! מתאספים בבית הכנסת, מברכים ברכת הגומל. לאחר מכן שואלים את בעל-העגלה: 'איך שאלת כל כך טוב? מי לימד אותך לשאול כך? הרי אתה בור!' עונה בעל-העגלה: 'תבינו, זה דבר פשוט. היה לי רבי בחדר שלמדתי בו. שאלתי אותו פעם מה פירוש "אינני יודע", אמר: "איך וייס ניט". אז כשהרבי בכבודו ובעצמו לא יודע, יידע הכומר?' (החוש השביעי עמ' 45-46).

חלק אינטגרלי מהחיים המודרניים במאות התשע עשרה והעשרים הוא העולם התחתון היהודי. תיאורים ספרותיים של גנבים, מברייחים וסרסורים לדבר עבירה מצויים בשפע בספרות יידיש המודרנית.

על חשיבות ההומור והסטירה כתב, בין השאר, שלום עליכם: "הסאטירה מעקצצת - כדרך האקזמה, והרי כלל הוא זה שכאשר מעוקצצים מתגרדים, וכשמתגרדים לא יורים..." (החוש השביעי עמ' 26).

לאַכן איזגעזונט; דאָקטורים הייסן לאַכן" (לצחוק זה בריא; רופאים ממליצים לצחוק). אמירה זו, שנחרתה בזיכרוני מתקופת ילדותי בעיירות ליטא ובלרוס, הייתה צו חיים וקיום בכל העיתים והדורות.

אחד המפגשים מייצרי ההומור הוא המפגש של אנשי שארית הפליטה מאירופה - שורדי השואה שבאו ארצה ממחנות העקורים - עם המציאות הארץ-ישראלית. זו גם הייתה הבמה של דו'גאן ושומאָכר, אשר ריתקה את העולים - ביניהם סופרי יידיש הומוריסטנים, שנהנו מהצגת המפגש בין הצבר יליד הארץ לעולה החדש מ"אנו באנו".

המחבר סוקר בקצרה עשרות מחקרים על הומור יהודי, שהתמודדו עם אוצרות ההומור והסאטירה הכלולים בספרותנו לדורותיה, ביניהם מפעלו של אפרים דוידזון. כן מובא בספר מאמרו של אהרון צייטלין "אַנאַליזירנדיק יידישן הומאָר" (ניתוח של ההומור היהודי) בתרגומה המעולה של רננה צין.

הספר החוש השביעי הוא מחקר המסתמך על יותר מעשרה חוקרי הומור יהודי ועל אחדים מיוצריהם. השמות והדיוקנאות של העיקריים שבהם מופיעים על כריכת הספר.

כותב שיינטוך: ספר זה הוא פרי עיון, דיון ולימוד רב שנים, שמטרתו לענות על השאלה: האם יש להומור היהודי ייחוד משלו? אין לנו אלא להשיב "כן!" שהרי, כדבריו "הומור יהודי וזהות יהודית הם למעשה שני צדדים של מטבע אחד" (עמ' 9).

מחבר הספר הוא תלמידו של פרופסור דב סדן, אחרון חוקרי ההומור היהודי במאה העשרים. יחיאל שיינטוך הוא, לדעתי, החוקר הראשון במאה העשרים ואחת שניגש למלאכה זו בעין בוחנת ובלב מבין ואוהב.

